

Līga Ulberte

«Es šīs zemes elpa»

Raiņa «Indulis un Ārija» Latvijas Nacionālajā teātrī

Raiņa 160. jubilejas gadu Latvijas Nacionālais teātris atklājis ar «baltās traģēdijas» *Indulis un Ārija* vērienīgu iestudējumu Indras Rogas režijā sadarbībā ar Valsts akadēmisko kori *Latvija* Māra Sirmā vadībā. Izskatās, ka šis darbs paliks vienīgais dramatisks teātru dzimšanas dienas sveiciens Rainim šosezon, un tāpēc vēl jo vairāk pelna uzmanību.

Aksioma, ka Raiņa dramaturģijas spēks slēpjas nevis lugu tehniskajā veidojumā, bet gan to vairāklīmeņu idejiskajā telpā, nav jāpierāda. Lai kā šos līmeņus definētu – filozofiskais, mītiskais, sociālpolitiskais, sadzīviskais, simboliskais, psiholoģiskais – visās lielajās Raiņa ideju drāmās un traģēdijās to ir vairāk par vienu, un iestudētāja ziņā paliek izvēle, ko izvīzīt priekšplānā. Zināma psiholoģisko attiecību dinamika ir pat vissimboliskākajos Raiņa darbos, savukārt pat vissimboliskākajiem tēliem nepieciešams konkrēts skatuvisks iemiesojums.

1911. gadā tapusi jaunības traģēdija *Indulis un Ārija* nav izņēmums. Lugā ir gan intensīvs nacionāls, folkloras tēlainībā bāzēts simboliskais slānis, gan pamatota un konsekventa Induļa un Mintauta idejiskā opozīcija attieksmē pret varu un tautu, gan Induļa dziļi traģiskā iekšējā sašķelētība. Un it kā ēnā paliek jautājums, cik psiholoģiski ticams ir liktenīgās jūtas starp abiem lugas tituluvaroņiem, pēc noklusējuma pieņemot, ka galvenajam stāstam taču jābūt tieši par to – par mīlestību.

Tomēr, izsekojot tekstā soli pa solim Induļa un Ārijas savstarpējai psiholoģiskajai dinamikai, var droši apgalvot, ka darbībā šīs attiecības virza

tikai Ārija un dara to pārsteidzošā emocionālā aklumā.

Lugā galveno varoņu satikšanās brīdī viņu līdzšinējā pieredze attiecībās ar pretējo dzimumu ir krasi atšķirīga. Ārija ilgu laiku ir pavadījusi izteikti maskulinā pasaulē – kopā ar tēvu un viņa krustnešiem izkarojusi pusi Eiropas un pie Reinas viņai pat palicis potenciālais līgavainis. Savulaik viens no pārmetumiem 1987. gada režisora Arnolda Liniņa šīs lugas iestudējumam Dailes teātrī, īpaši vienam no trim galveno lomu tēlotāju sastāviem, bija par pārāk frivolu, Āriju degradējošu interpretāciju: Mirdzas Martinsones Ārija, atgriežoties pilī pie tēva, uz skatuves izturējās pret Andra Bērziņa Kuno tik vaļīgi, ka lika domāt par iespējami intīmām viņu attiecībām pagātnē. Raiņa luga šādu lasījumu, starp citu, pilnībā pieļauj.

Arī lugas uzmetumos, tā saucamajās *radāmajās domās* Rainis akcentē Ārijas jūtu fizisko raksturu: «Melni mati, no Reinas, franču māte, zilas acis no tēva. [...] Ārija uzvar Induli ar miesisku mīlu, grib uzvarēt vien, neapzinoties sekas, arī nemīlot. Uzvar ar vienu skūpstu, novēršas un lepnī iet projām, zinādama, ka sekos, teikdama: nāc līdzī pēc otra skūpstā. [...] II (*cēlienā* – *L.U.*) Ārijai tik atmosfēras mīla, ir mīla, bet fiziska vien.»¹⁶

Turpretī Induļa pieredzē Ārija, iespējams, ir pirmā sieviete, jo Vizbulīti viņš uztver drīzāk kā jaunāko māsu. Neskatoties uz asiņaina kara fonu un paša jaunību, Indulis jau lugas otrā cēliena dialogā ar Pudiķi skarbi noraida pat domu par fizisku iekāri pret Āriju. Arī netiešā bildinājuma vārdus, lūdzot tēvam dot viņu Indulim par sievu, trešajā cēlienā izsaka Ārija pati.

Ceturtajā un piektajā cēlienā Rainis gan rāda Ārijas rakstura izaugsmi, ko lugas radāmajās

¹⁶ Rainis (1983). *Indulis un Ārija*. Uzmetumi un radāmās domas. J. Rainis *Kopotī raksti* 30 sējumos. 4. var. sēj. Rīga: Zinātne, 251. lpp.

Lauras Siliņas Ārija Indras Rogas izrādes ietvarā noteikti nav uztverama kā reāla sieviete. Viņas ķermeniskās eksistences veids ir konceptuāli atsvešināts un statisks. Kārlis Reijers – Indulis. Foto – Mārtiņš Vilkārsis

domās vairākkārt saista pat ar varonību. Tomēr tad jau arī ar Induli ir notikušas neatgriezeniskas iekšējas pārmaiņas, un viņš ir pieņēmis izšķirošos lēmumus, kurus ietekmēt vairs nav Ārijas spēkos.

Šis izvērsta ievadkomentārs par lugu vaja dzīgs, lai pateiktu, ka Indras Rogas izrāde noteikti nav par juteklisku un nepārvaramu mīlestību starp vīrieti Induli un sievieti Āriju. Iespējams, arī tāpēc, ka režisore pati ir spēlējusi Āriju 1999. gadā Mihaila Kublinska iestudējumā Nacionālajā teātrī un līdz detaļām pazīst šī rakstura neviennozīmīgumu.

Scenogrāfs Mārtiņš Vilkārsis, kostīmu māksliniece Anna Heinrihsone, gaismu mākslinieks Oskars Pauliņš un videomākslinieks Artis Dzērve uz skatuves radījuši ļoti izteismīgu un pilnībā nosacītu vizuālo pasauli. Raupjās, transformējamās akmens sienas un zaļi brūni pelēkā gaismu gamma uz tām rada daudzas un izrādes gaitā mainīgas asociācijas, bet sākumā tomēr – kapsētas iespaidu. No purva vai Brāļu kapiem izrādes sākumā iznirst Kārļa Reijera Indulis un šādā – nāves piemirkušā gaisā – arī paliek līdz pat finālam. Viena no pirmajām Raiņa lugas remarkām piesaika, ka Indulis ir «bez bruņām un vairoga, tikai ar zobenu», un fināla daļā viņš pats par sevi saka: «Es šinī zemē. Es šīs zemes elpa.»

Raiņa lielo lugu varoņu galvenie pretinieki lielākoties ir nevis «ārpuse», bet viņos pašos. Lietuviešu literatūrzinātnieks Vigmants Butkus šo fenomenu precīzi raksturo, runādams par Stikla kalnu lugu *Zelta zirgs*: «Stikla kalns ir pārbaudījumu ceļš – garīgu pārbaudījumu ceļš. [...] Bet var izrādīties, ka šis kalns ir tikai mirāža, vīzija: stikls caurredzams: tas ir un tā nav; tas ir it kā materializēta cilvēka personības ass, kas apvieno

zem-apziņu ar virs-apziņu, *id* ar *superego*. Kalna nemaz nav, ir tikai hermētiski interiora dimensija, nosaukta Stikla kalna vārdā, kurā cilvēks satiekas ar sevi tādu, kāds viņš ir patiesībā, un iegūst izredzes attīrīties.»¹⁷ No šī skatpunkta vairākas Raiņa lugas iespējams uztvert kā monoloģiskas, proti, kā vienas personības/varoņa ceļu, kur apkārtējie – gan šķietamie palīgi, gan pretinieki – ir tikai katalizatori varoņa paša izvēlēm.

Lauras Siliņas Ārija Indras Rogas izrādes ietvarā noteikti nav uztverama kā reāla sieviete. Viņas ķermeniskās eksistences veids ir konceptuāli atsvešināts un statisks un balti sudrabetais vizuālais tēls radikāli atšķirīgs no brūni sarkani zaļajiem kūru, leišu un vācu ļaudīm. Kādu brīdi šķiet, ka Āriju skāris tas pats reālistiski nedefinējama pamiruma stāvoklis, kurā atrodas divas citas Raiņa varones – *Spēlēju, dancoju* Lelde un *Zelta zirga* Saulcerīte. Taču, ja Leldi un Saulcerīti Totam un Antiņam izdodas pamodināt, tad Lauras Siliņas Āriju Kārļa Reijera Indulis ne reizi pat nenoskūpst.

Un tāpēc gribas domāt, ka Nacionālā teātra izrāde ir primāri par Induli.

Skatoties, cik uzmanīgi un jūtīgi Kārlis Reijers virza savu varoni no vienas nāves cilpas uz nākamo, pirmo reizi šīs lugas interpretācijas kontekstā iedomājos acīmredzamo: Indulis taču ir vēlāko *Pūt, vējiņi!* (luga taps 1913. gadā) Barba, tikai vīrieša un karotāja ķermenī. Maigums un spēks. Abi auguši bez vecākiem, skaidri apzinās sevi, savu gribu un izvēli pat tad, kad svešas, biedējošas un tomēr nepārvaramas jūtas pilnībā izmaina pazīstamo pasauli. Pat abu valodas tēlainība ir radniecīga – gan Indulis, gan Barba sevi salīdzina ar koku, kam nolauzta galotne un vardarbīgi norauta «āda» (Indulis: «Man sirds ir dūgotāja meža

¹⁷ Butkus, Vidmants (1995). *Raiņa «Zelta zirgs»: Kalna, Zelta un Saules semantika. Karogs*, Nr. 9, 163. – 164. lpp.

dūja, / No koka kokā laižas, nerod miera – / Kad kokam lauza galotne, viņš spēj / Tik plesties plašumā, ne augt uz augšu» vai «Dvēsli es sev pušu rauju, / No dzīva koka plēšu pusi nost, / No sulāsasins visa roka līp.»; Barba: «Uldi, man tā vēja bail: / Tas nolauza manu egli. (..) Man kā eglei mizu plēsi, / Vai tā egle vaira augš?»). Un abos gadījumos ūdens finālā kļūst par glābiņu no dzīves.

Izrādē Kārļa Reijera Indulis eksistē nenovēršamas nāves teritorijā, kurā ir tikai daži pa īstam dzīvi cilvēki. Gundara Grasberga racionālais un nevienaldzīgais Pudīkis. Jūtīgā un empātiskā Martas Marijas Gruzdovas Vizbulīte. Bet visvairāk Matīsa Kučinska Uģis – īsts un silts. Vilcēns, kura sauciens atbalsojas kokos, akmeņos un sirdī. Un Ulda Anžes Mīntauts – asi un ātri domājošs, bīstams un cieņas vērts. Lielisks aktiera darbs, liekot sevi pēc jēgas un būtības sadzirdēt cauri bārdainajai maskai.

Tomēr galvenais Induļa «partneris» ir koris *Latvija*, diriģents Māris Sirmāis un Ērika Ešenvalda mūzika skatītāju zāles ložās. Tautas dvēseļu dārzs attaisno izrādes traģiskā varoņa ceļu – par to ir vērts cīnīties.

Bezkaislīgā grāmatvedībā var ātri un

lakoniski apzināt arī Nacionālā teātra izrādes nedrošās teritorijas. Pirmkārt, Ievas Strukas veiktie lugas īsinājumi ir loģiski, bet inscenējuma vispārīgums ik pa brīdim aizved tik tālu no konkrētības, ka skatītājs bez lugas priekšzināšanām pazaudējas sižetā. Otrkārt, pamatoti reducētā tēlu sistēma radījusi zināmu neobligātuma iespaidu vairākiem tēliem: nedaudzkie kūru, leišu un vācu grupu pārstāvji faktiski tikai sižetiski savieno atsevišķus darbības soļus, kaut aktrises Līga Zelģe un Agate Marija Bukša un Latvijas Kultūras akadēmijas studenti Mārtiņš Mikožāns, Matīss Klāvs Endzelis, Klāids Sevostjanovs un Viesturs Bēmis strādā godprātīgi un atbildīgi. Ņemot vērā simbolisko Ārijas interpretāciju un izrādē mainīto lugas finālu, arī Jura Lisnera Bernekam un Ivara Kļavinska Kuno ir grūti izveidot pilnvērtīgus raksturus. Treškārt, lai kādi būtu iemesli leišu neticami mākslīgajām parūkām un bārdām, tie nav attaisnojušies. Parasti nevainojami jebkuru stilu un žanru jūtošos Uldi Siliņu (Lengvins) un Egilu Melbārdi (Karguts) šī «kostimērija» pat pamudinājusi uz negaumīgu māžošanu.

Izrādes fināls atšķiras no lugas un tikai vēlreiz apstiprina iepriekšrakstīto – šķēršļi un robežas nav ārpus cilvēka, bet cilvēkā pašā. Raiņa traģēdija *Indulis un Ārija* man subjektīvi šķiet viens no skaistākajiem tekstiem, kāds jebkad uzrakstīts par Latviju latviešu valodā. Jā, liekvārdīgs un iestudēšanas vajadzībām neizbēgami īsināms (Raiņa pētnieks un tulkotājs Roalds Dobrovenskis saka, ka šī esot garākā Raiņa luga), bet tomēr lielākoties – pārļācīgi skaists. Paldies izrādei, kura Raini netrivializē, neatvieglo, nepārraksta un nelikvidē, bet ļauj viņam būt un dzīvot. Jo: «Še osis, kas par ozolu vēl vecāks, / Jo osī pasauls balstās. Dievs te šalc.» ■

Raupjās, transformējamās akmens sienas un zaļi brūni pelēkā gaismu gamma uz tām rada daudzas un izrādes gaitā mainīgas asociācijas, bet sākumā tomēr – kap-sētas iespaidu. Foto – Mārtiņš Vilkārsis

Gribas domāt, ka Nacionālā teātra izrāde ir primāri par Induli